

Szabályozó *fehérjék* szerepe az öregedési folyamatban

Terület:

- öregedés szabályozása
- autofágia (sejtes önemésztés)
- sejtes stresszválasz

Dr. Vellai Tibor
ELTE Genetikai Tanszék

Terület:

- sejtes stresszválasz
- öregedés szabályozása
- hősokk fehérjék

Dr. Solti Csaba
SE Orvosi Vegytani Intézet

1, az öregedést okozó faktorok meghatározása

2, a hősokk-választ, endoplazmatikus stressz-választ és az autofágiát összekapcsoló szabályozó fehérjék feltárása

3, az öregedési folyamat szabályozási hálózatának megértése

Terület:

- endoplazmatikus stressz
- degeneratív betegségek
- redox homeosztázis

Dr. Bánhegyi Gábor
SE Orvosi Vegytani Intézet

Öregedés, öregkori betegségek

Molekuláris károsodások
progresszív felhalmozódása a
sejtekben

öregedés

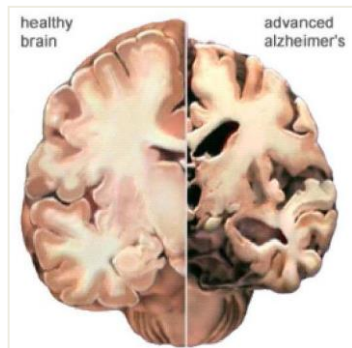

öregkori betegségek

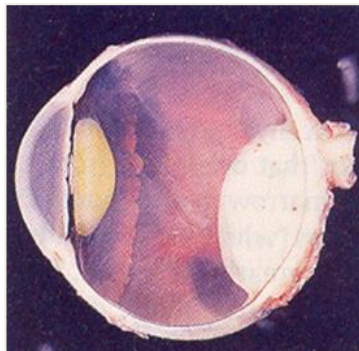

„a new focus on research to promote healthy aging”; Abbott, *Nature* 428:11

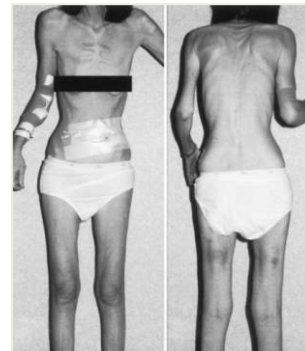
Neurodegeneratív
betegségek

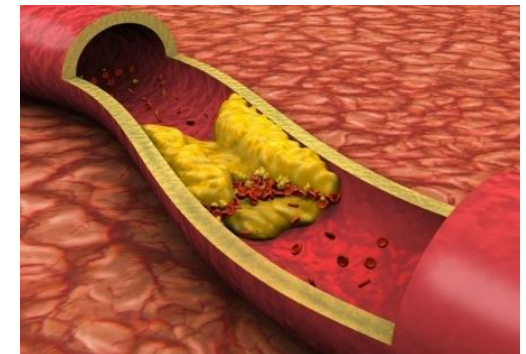
Rák

izomsorvadás

Érszűkület

Öregedés: egy soktényezős biológiai folyamat

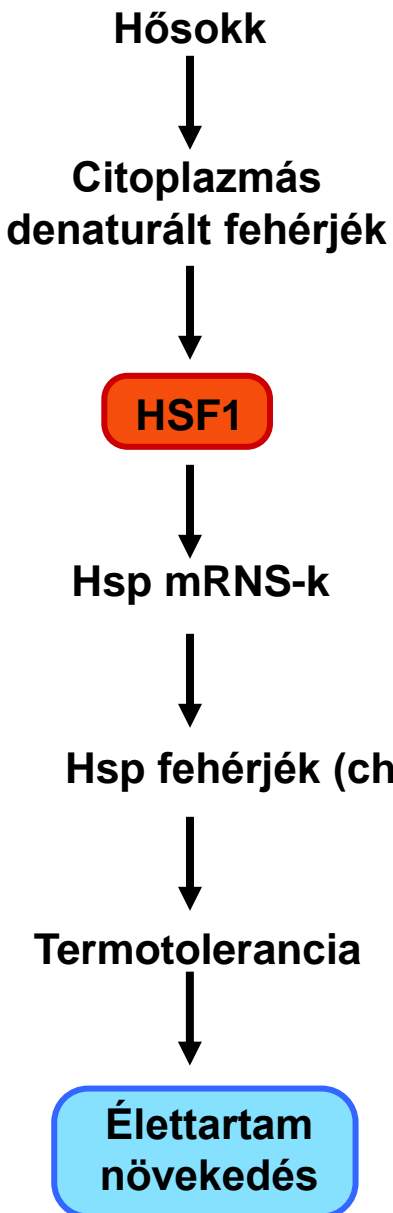
- Jelátviteli útvonalak: insulin/IGF-1; TGF-beta; JNK; Ras/RTK; TOR kináz jelátvitel ...
- Metabolikus komponensek: mitokondriális respiráció; transzlációs gépezet ...
- Szabályozó fehérjék: p53, FoXA; HSF1; Nrf2/SKN-1 ...
- Sejtbontó folyamatok: autofágia; ubiquitin/proteaszóma rendszer; chaperonok
- Kémiai anyagok: resveratrol; ...
- Környezeti hatások: hőmérséklet; O₂-szint; tápanyag ellátottság ...

... > 450 gén, ..., kölcsönhatások?, szabályozási hálózat?, mi okozza az öregedést?, ...

Stresszválaszok az öregedésben

Hősokk válasz

- túlélés és regeneráció
- **HSF1 transzkripciós mester regulátor**
- az életkorral a HSF1-függő *hsp* transzkripció hanyatlik
- a *C. elegans* HSF-1 szükséges a normál élettartamhoz

Powers et al, 2009.

Hősokk

A H₂O₂ (oxidatív stressz) és az öregedés az RNSi révén gátolja a termotoleranciát *C. elegans*-ban

Hősokk
↓
Citoplazmás denaturált fehérjék

HSF1

Hsp mRNSk

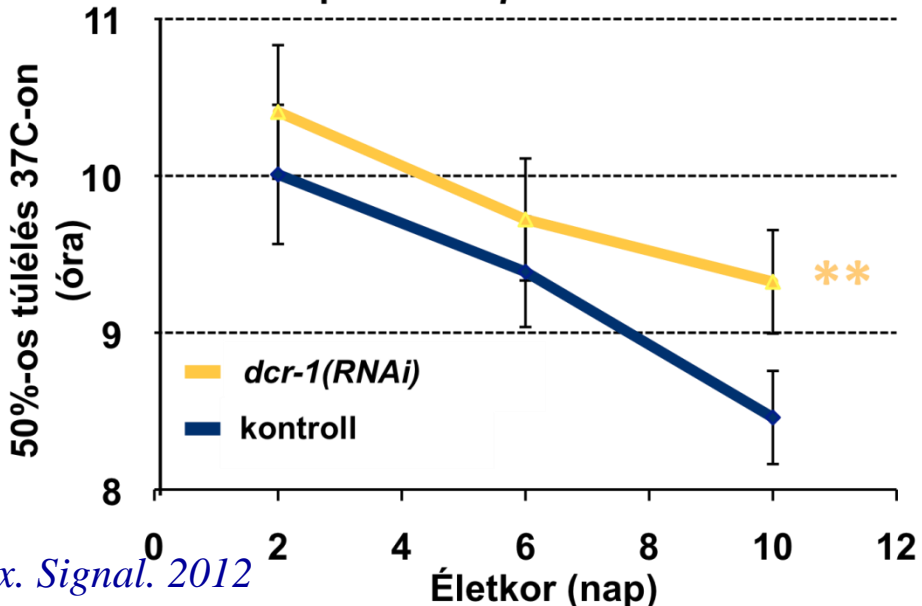
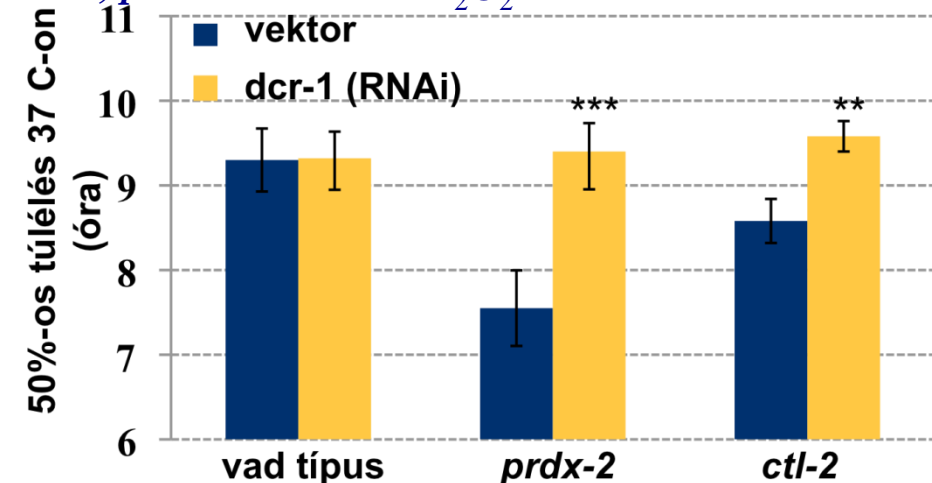
RNSi H_2O_2 öregedés

Hsp fehérjék

Termotolerancia

Élettartam növekedés

Vad típus, *ctl-2, prdx-2* → endogén H₂O₂ → *dcr-1(RNSi)* → TT

A SKN-1/Nrf2 szerepe a *C. elegans* immunitásban és immunszenescenciában

Xenobiotikus/patogén

stressz

p38MAPK

SKN-1

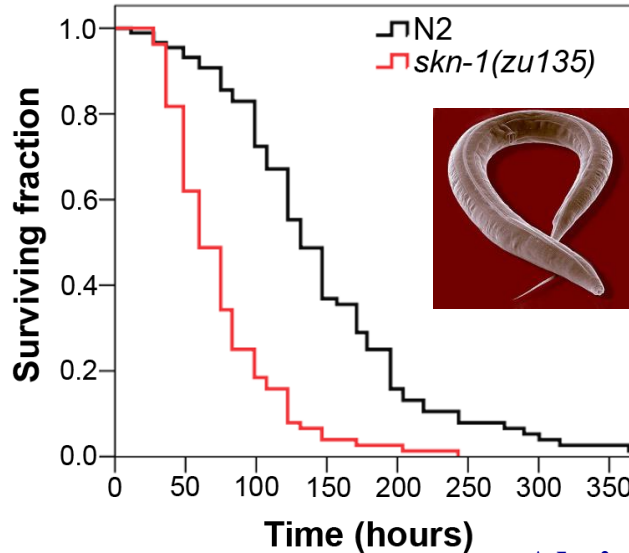
cél mRNS-ek

cél fehérjék

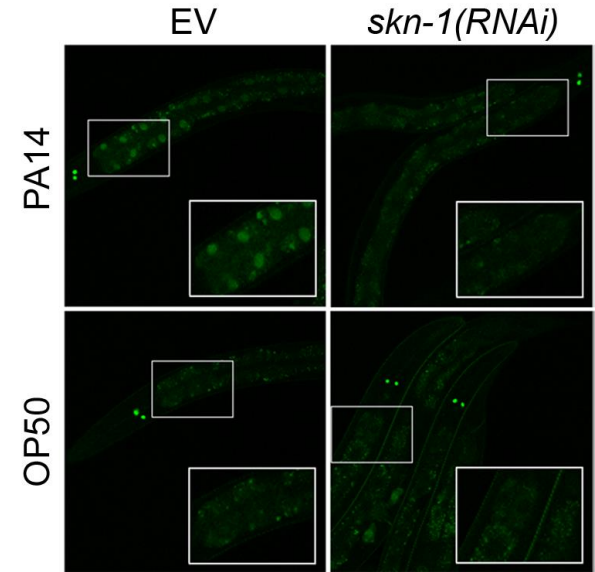
Patogén rezisztencia

Élettartam növekedés

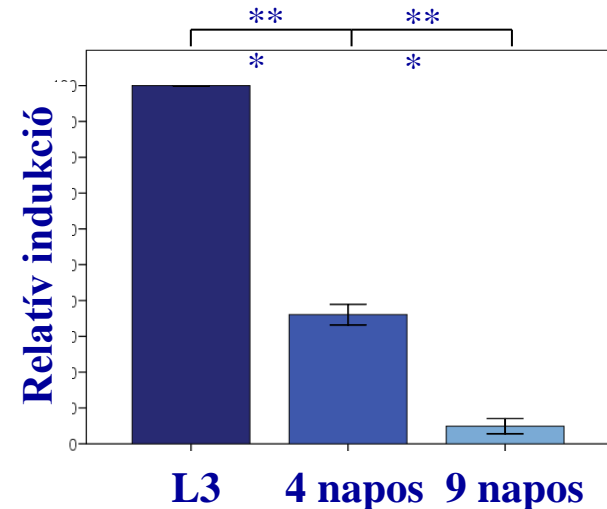
Patogén assay: szükséges

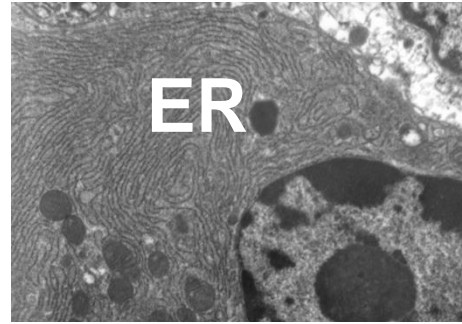
Patogén expozíció: aktiválódik

Aktiválhatóság fiatal korban összeomlik

Endoplazmás retikulum (ER) stressz – *unfolded protein response* (UPR) – az öregedésben

- fehérje *fold*ing
- lipidszintézis
- Ca²⁺-raktározás

ER homeosztázis
zavarai

ER stressz

*Folding*hibás
fehérje

ER szenzorok
(IRE1, PERK, ATF6)

UPR

chaperon indukció
gátolt transzláció
fokozott proteolízis

apoptózis

helyreállított
ER homeosztázis

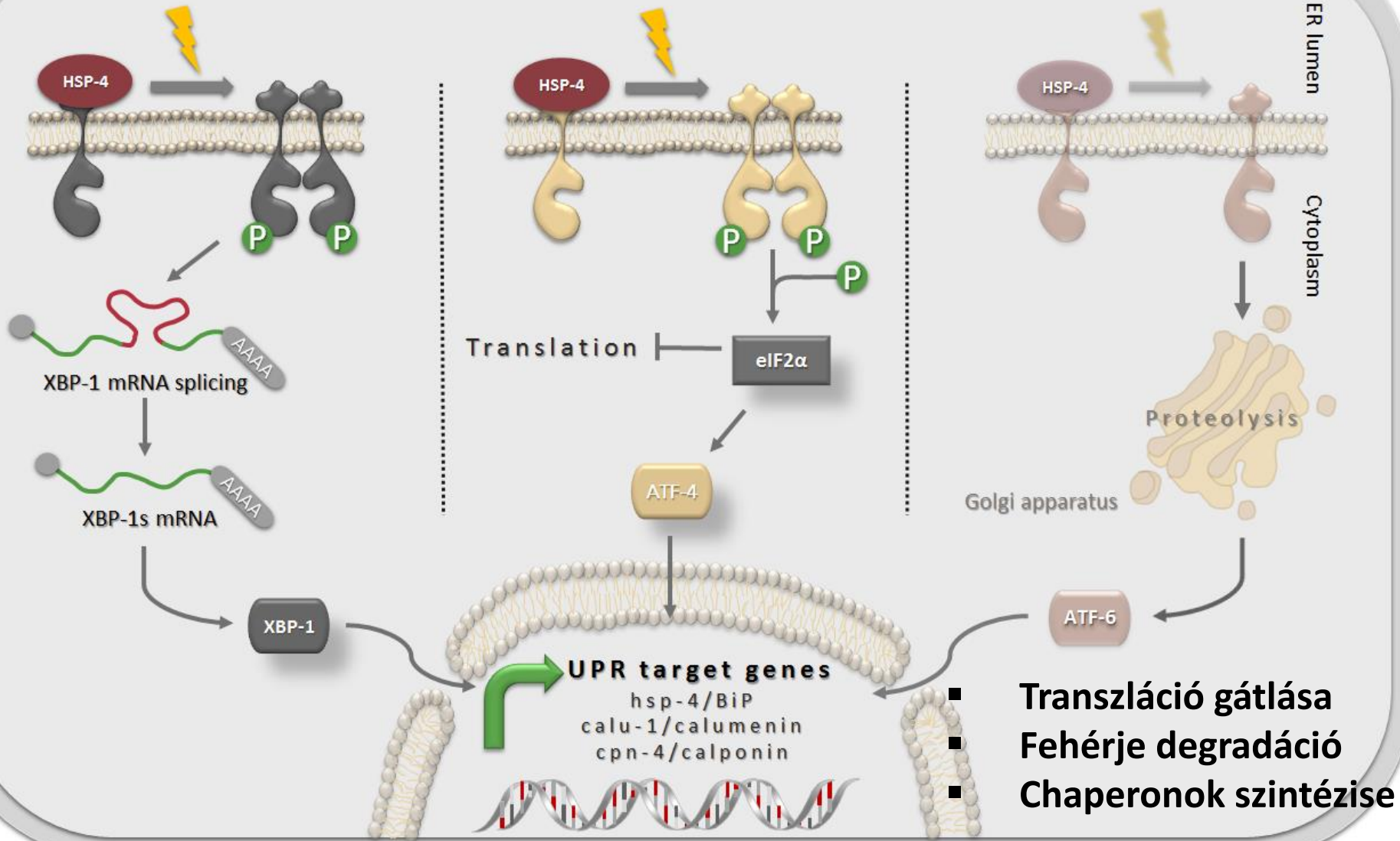
Endoplazmás retikulum (ER) stressz – *unfolded protein response (UPR)* – az öregedésben

IRE-1

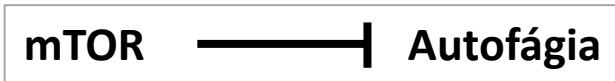
PEK-1

ATF-6

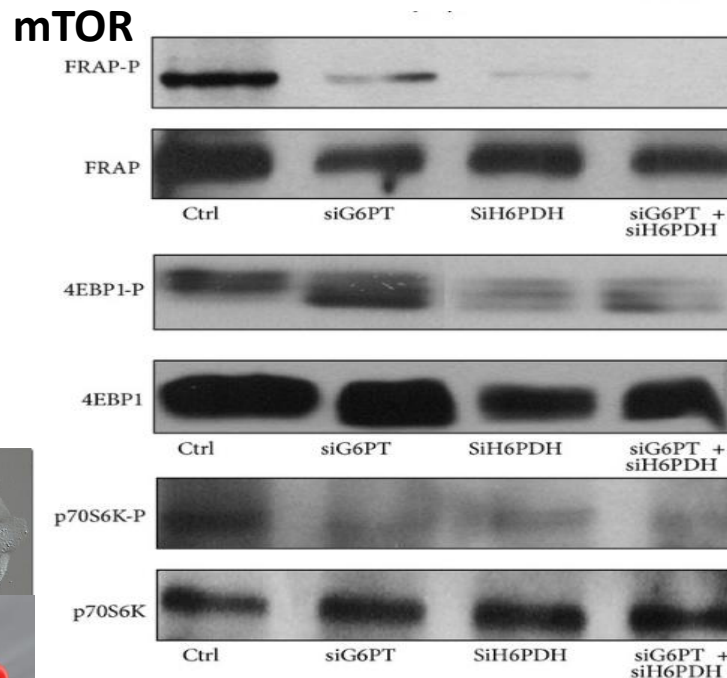
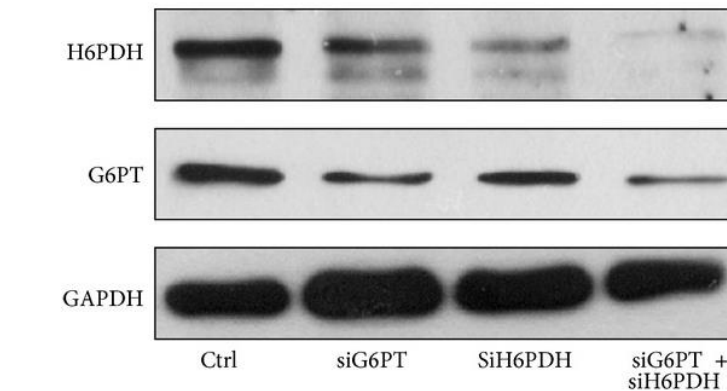
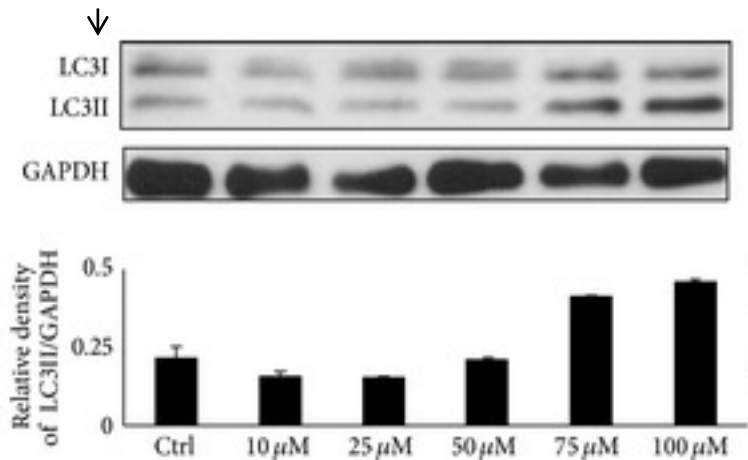

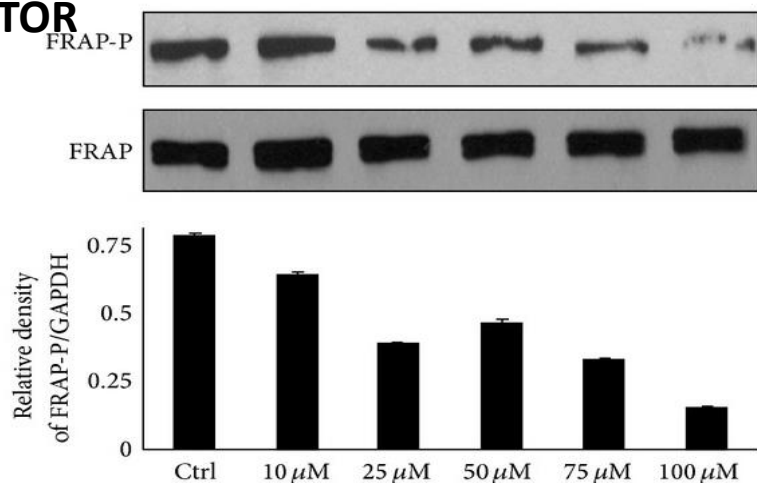
Redox alapú ER stressz (luminális NADPH depléció) az mTOR jelpálya gátlásán keresztül autofágiát indukál

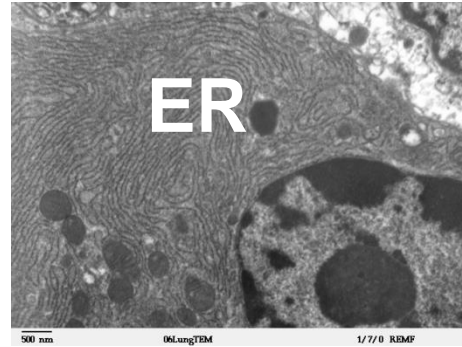
LC3: Autofágia marker

mTOR

Endoplazmás retikulum (ER) stressz – *unfolded protein response* (UPR) – az öregedésben

ER homeosztázis
zavarai

ER stressz

Foldinghibás
fehérje

ER szenzorok
(IRE1, PERK, ATF6)

mTOR

autofágia

apoptózis

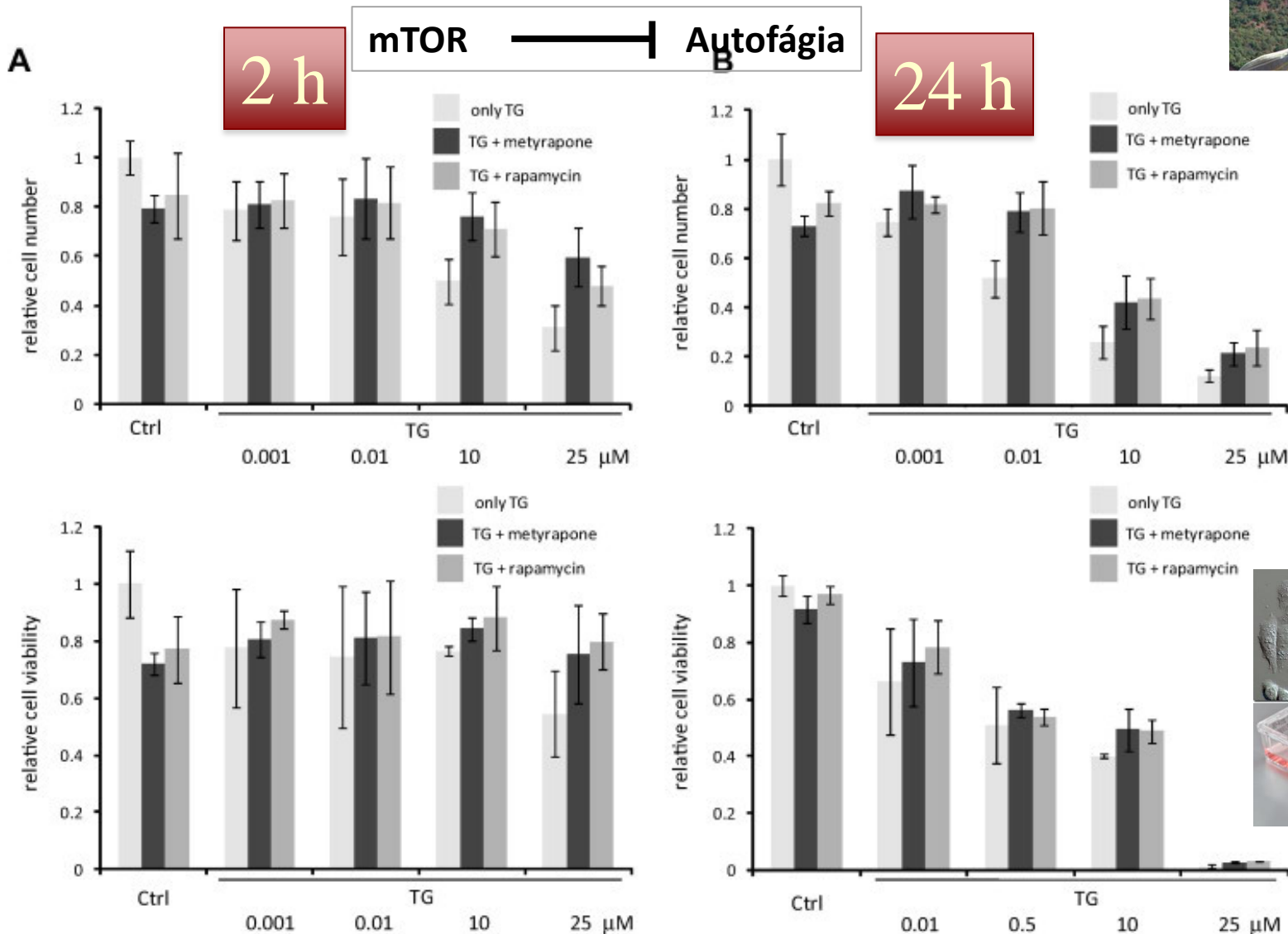
UPR

chaperon indukció
gátolt transzláció
fokozott proteolízis

helyreállított
ER homeosztázis

A luminális NADPH depléció által kiváltott autofágia elősegíti a sejtek túlélését ER stressz során

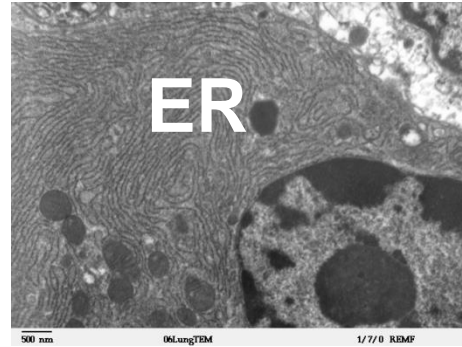

Kapuy et al., FEBS OpenBio 2014

ER stresszor tapsigargin;
TOR gátló rapamycin; TOR jelátvitel gátló metirapon

Endoplazmás retikulum (ER) stressz – *unfolded protein response (UPR)* – az öregedésben

ER homeosztázis
zavarai

ER stressz

Foldinghibás
fehérje

ER szenzorok
(IRE1, PERK, ATF6)

UPR

chaperon indukció
gátolt transzláció
fokozott proteolízis

mTOR

autofágia

Sejt túlélés

apoptózis

helyreállított
ER homeosztázis

unfolded protein response (UPR) kapacitásának életkor-függő csökkenése

- **ER stresszel járó betegségek gyakoribbá válnak az öregedés során (neurodegeneratív betegségek, 2-es típusú diabétesz, elhízás, stb.)**
- **az életkorral az ER chaperonok expressziója és aktivitása hanyatlik**

HSF-1 célgének keresése *C. elegans*ban

Hősokk
↓
Citoplazmás
denaturált fehérjék

HSF1

?

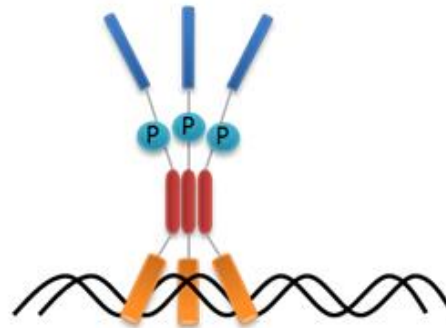
Hsp mRNSk

Hsp fehérjék (chaperonok)

Termotolerancia

Élettartam
növekedés

Hősokk válasz

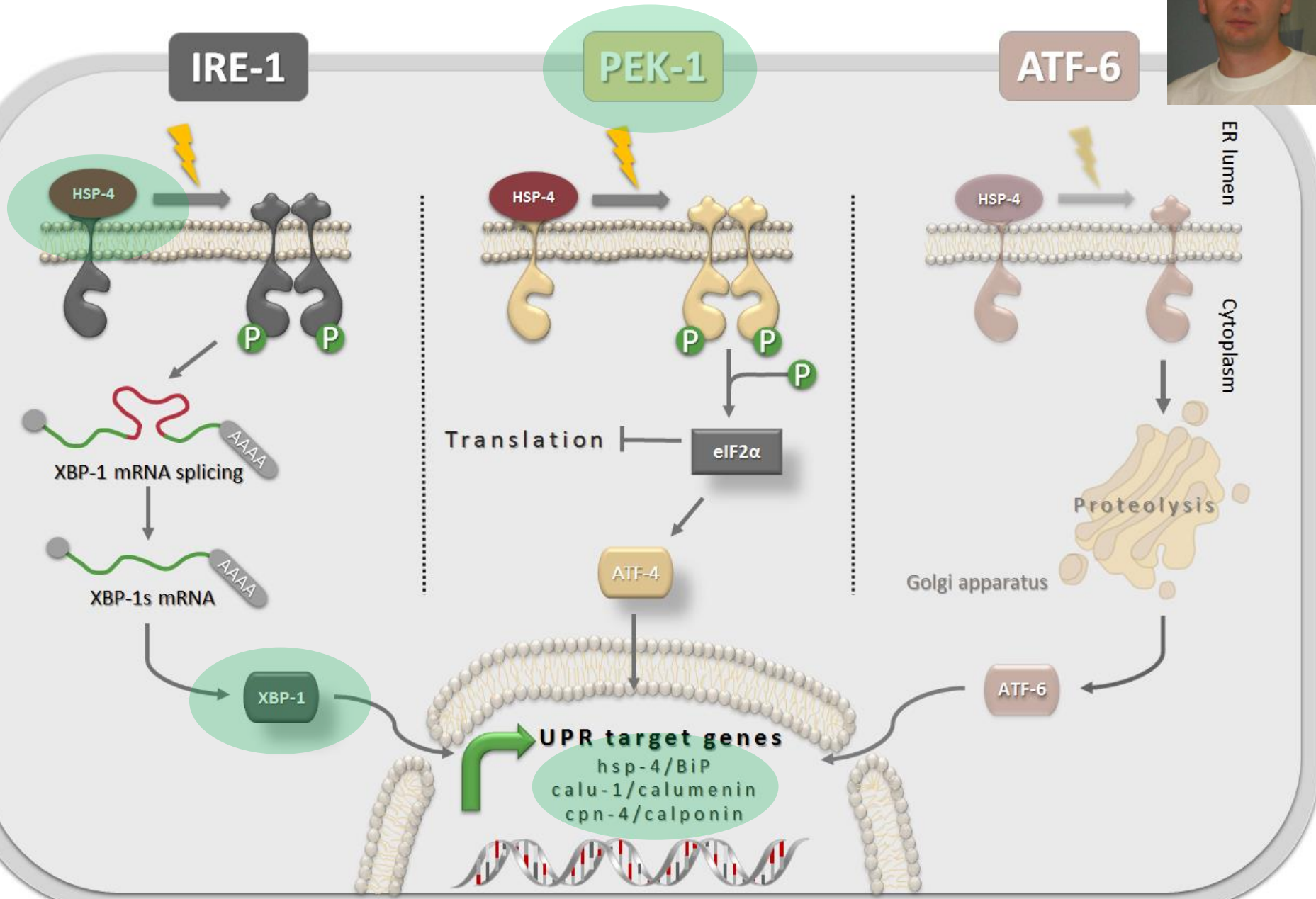

TTC NN GAA NN TTC

UPR

hsp-4/Grp78/BiP
xbp-1/Xbp-1/XBP1
pek-1/Pek-PA/PERK
calu-1/Scf-PA/Calumenin
cpn-4/Chd64/Calponin

UPR – HSF-1 szabályozás

Példa: az *xbp-1* gén 5' szabályozó régiójában konzervált HSF-1 kötőhely található

xbp-1 prekurzor

mRNS

Splicing (IRE-1)

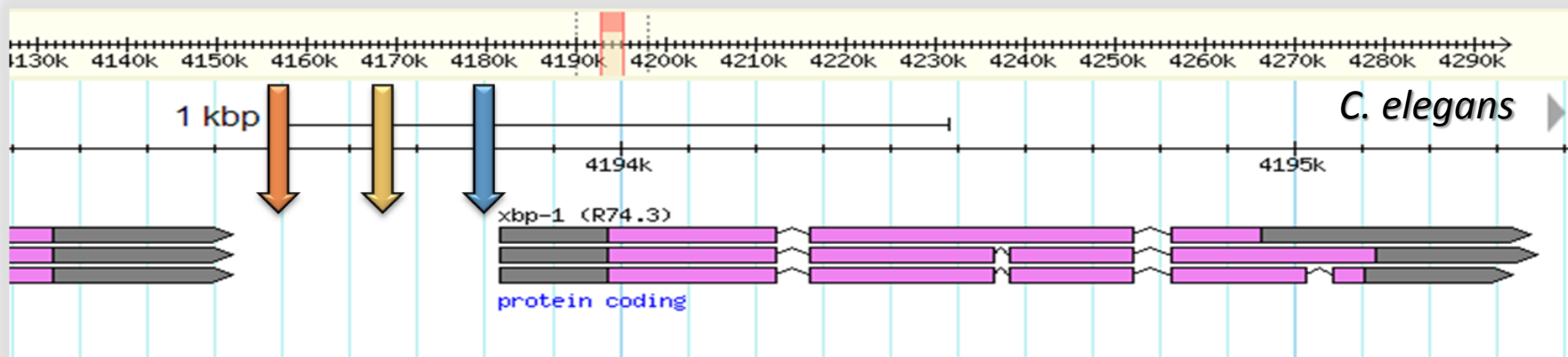
Aktív XBP-1
fehérje

UPR

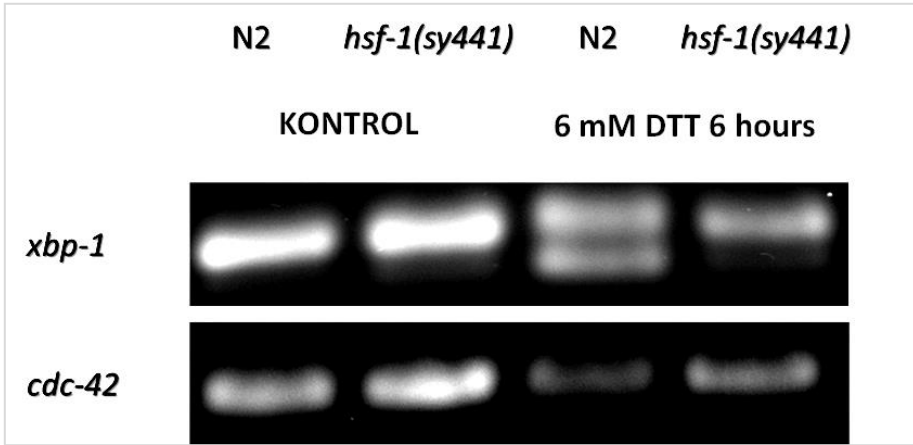

<i>xbp-1</i>	Konszenzus hősokk elem (HSE)	ORF-től való távolság (bp)
<i>C. elegans</i>	GAA at TTC at GAG	-404
<i>C. briggsae</i>	GAA ac TTC cg a TC	-264
<i>C. remanei</i>	TTC tt GAA ca TTt	-64
<i>D. melanogaster</i>	TTC ta GAA ga g Tt	-306
<i>H. sapiens</i>	g TC tg GAA ag c TC	-332

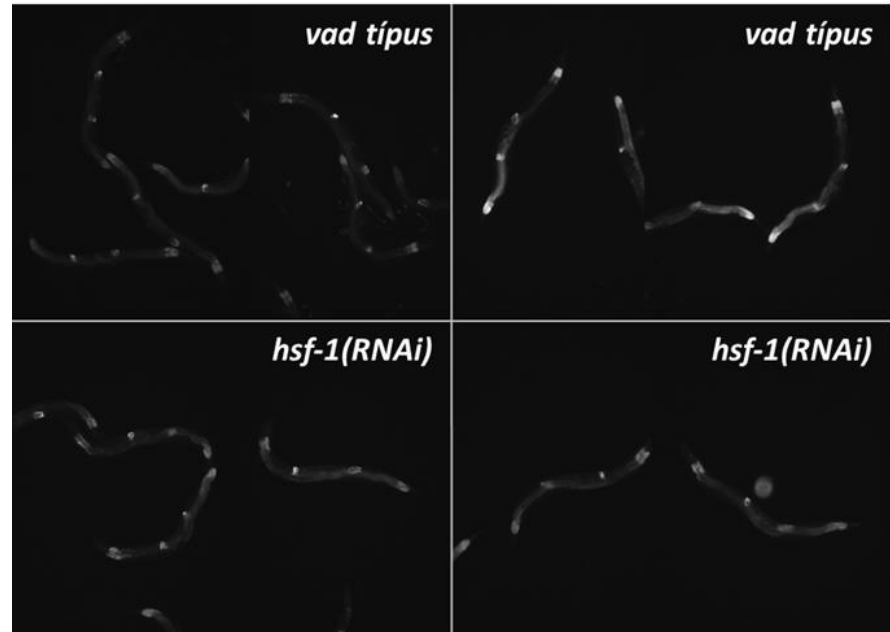

Példa: a HSF-1 szükséges az **XBP-1** aktivációhoz DTT-indukált ER stressz során

Kontroll

Hősokk

37°C
45 perc

Hősokk hatására az ***xbp-1*** expressziója HSF-1-függő módon nő meg

HSF-1 célgének keresése *C. elegans*ban

Hősök válasza

Transzkripciós aktiválás

Hősök
↓
Citoplazmás
denaturált fehérjék

HSF1

Hsp mRNSk

Hsp fehérjék (chaperonok)

Termotolerancia

Élettartam
növekedés

ER homeosztázis
zavarai

ER stressz

Foldinghibás
fehérje

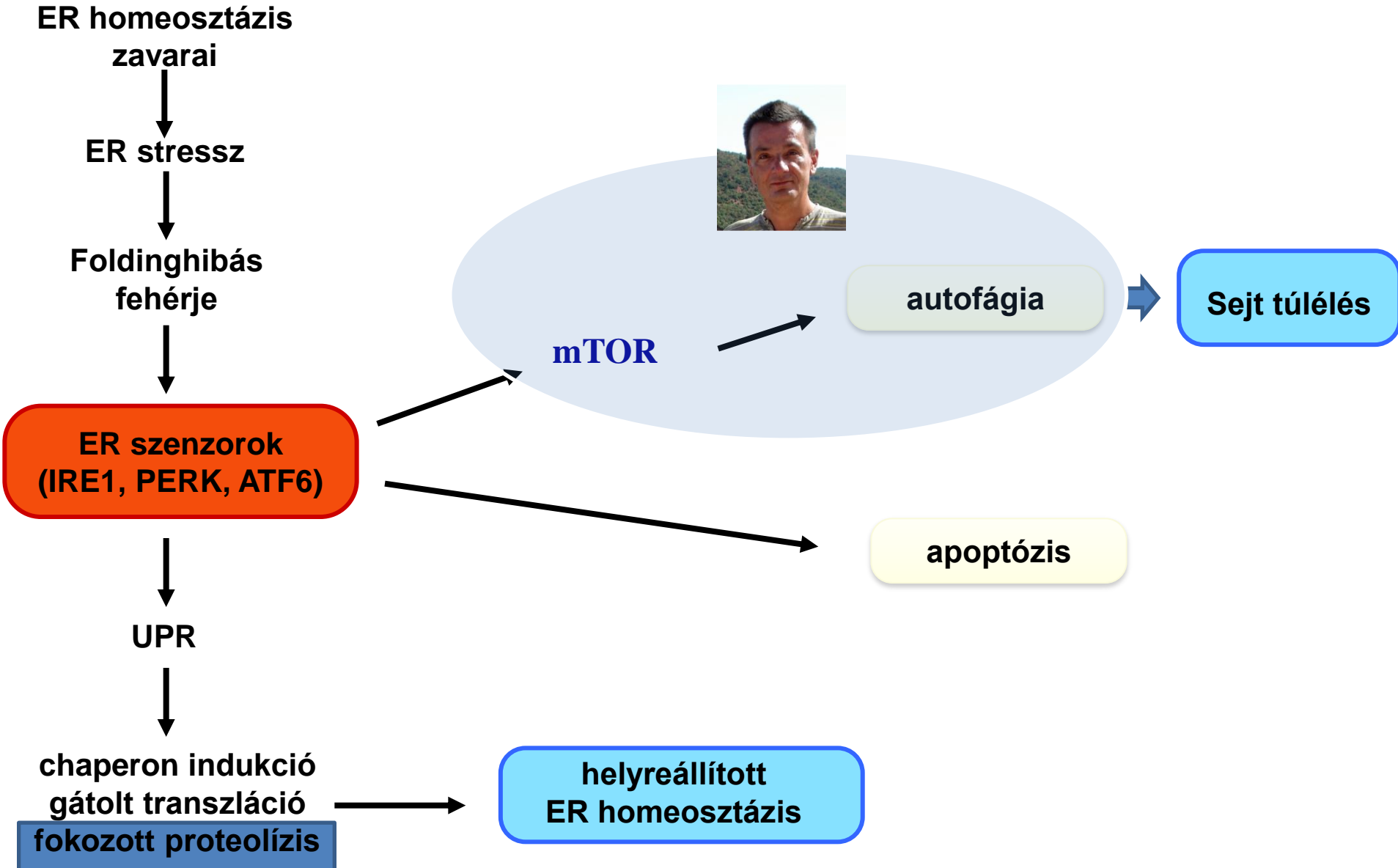
ER szenzorok
(IRE1, PERK, ATF6)

UPR

chaperon indukció
gátolt transzláció
fokozott proteolízis

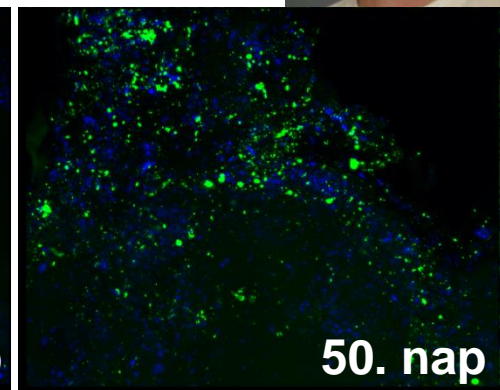
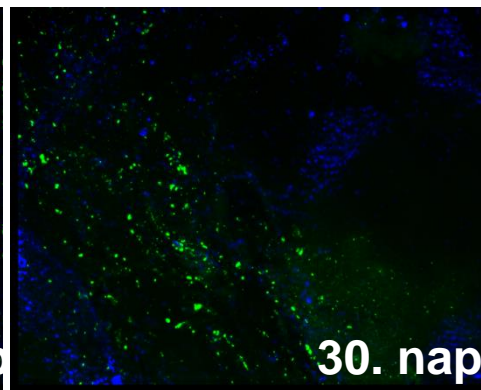
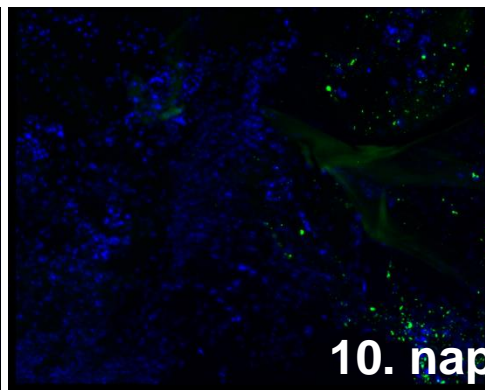
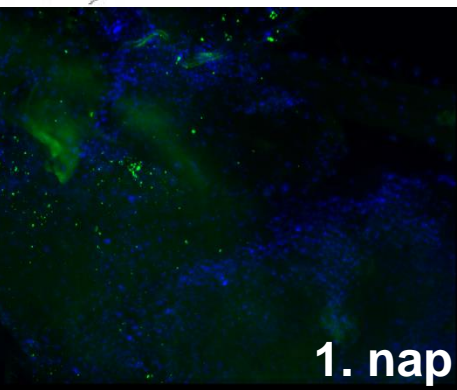
helyreállított
ER homeosztázis

Endoplazmás retikulum (ER) stressz – *unfolded protein response (UPR)* – az öregedésben

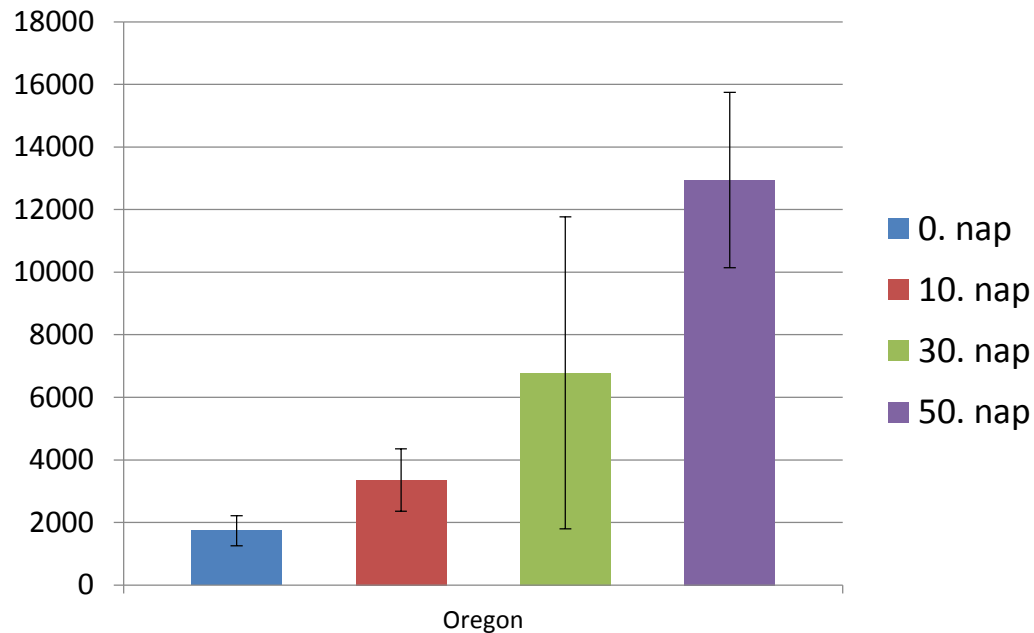
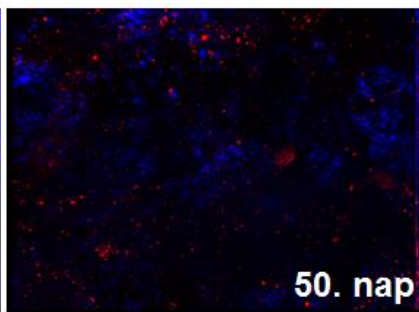
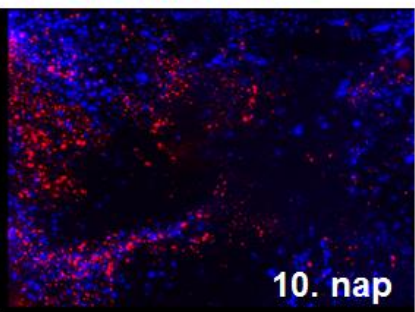
Az autofágia aktivitása életkor-függő módon csökken *Drosophila* agyban

anti-P62
Hoecht - sejtmag

P62: egy autofágia szubsztrát

mCherry::Atg8a (autofágia marker)

Stressz-válasz mechanizmusok (autofágia, chaperonok, UPR) életkor-függő hanyatlása – mi lehet a mechanizmus?

			Length	Copy number	Fraction of genome
LINEs	Autonomous		6–8 kb	850,000	21%
	Non-autonomous		100–300 bp		
SINEs	Autonomous		6–11 kb	450,000	8%
	Non-autonomous		1.5–3 kb		
Retrovirus-like elements	Autonomous		6–11 kb	450,000	8%
	Non-autonomous		1.5–3 kb		
DNA transposon fossils	Autonomous		2–3 kb	300,000	3%
	Non-autonomous		80–3,000 bp		

A humán genom közel felét mobilis genetikai elemek (MGE-k) alkotják. Ezek jelentős része aktív (ENCODE). Mobilizálásuk közben mutagenizálják (dezintegrálják) a szomatikus genomot.

Cél: idős állatokban MGE-k kimutatása autofágia, *chaperon* (*hsp*) és UPR génekben.

Köszönetnyilvánítás

Perczel András

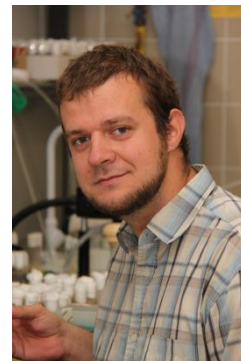
ELTE TTK Biológiai Intézet

Vellai Lab:

Barna János

Kovács Tibor

Sturm Ádám

